

DOKUMENT

EXPRESSEN SVERIGES BLODIGA HISTORIA 6:10

ONSDAG 29 JULI

Stormaktens fall

TOLV SIDOR: Efter år av framgång och optimism dog Karl XII:s dröm om ett svenskt herravälde som inneslöt hela Östersjön

Krigarkungen

Tidslinje

Karl XII och Hedvig Sofia, Karls ena syster.

1682 17 juni: Karl XII föds på Slottet i Stockholm. Samma år skapar fadern Karl XI indelningsverket som formar den svenska armén.

Karl XI.

1697 5 april: Karl XI dör.

14 december: Karl XII kröns till kung efter sju månader av förmyndarregering.

1700 Februari: Stora nordiska kriget utbryter när Sachsen-Polen anfaller Sverige.

14 april: Karl XII lämnar Stockholm – och kommer inte tillbaka under sin livstid.

8 augusti: Freden i Traventhal.

13 september: Tzar Peter och Ryssland anfaller Sverige i Baltikum.

20 november: Slaget vid Narva.

1703

Karl XII:s bibel trycks.

1706

3 februari: Slaget vid Fraustadt.

14 september:

Freden i Altranstädt.

1708 29 september: Slaget vid Lesna.

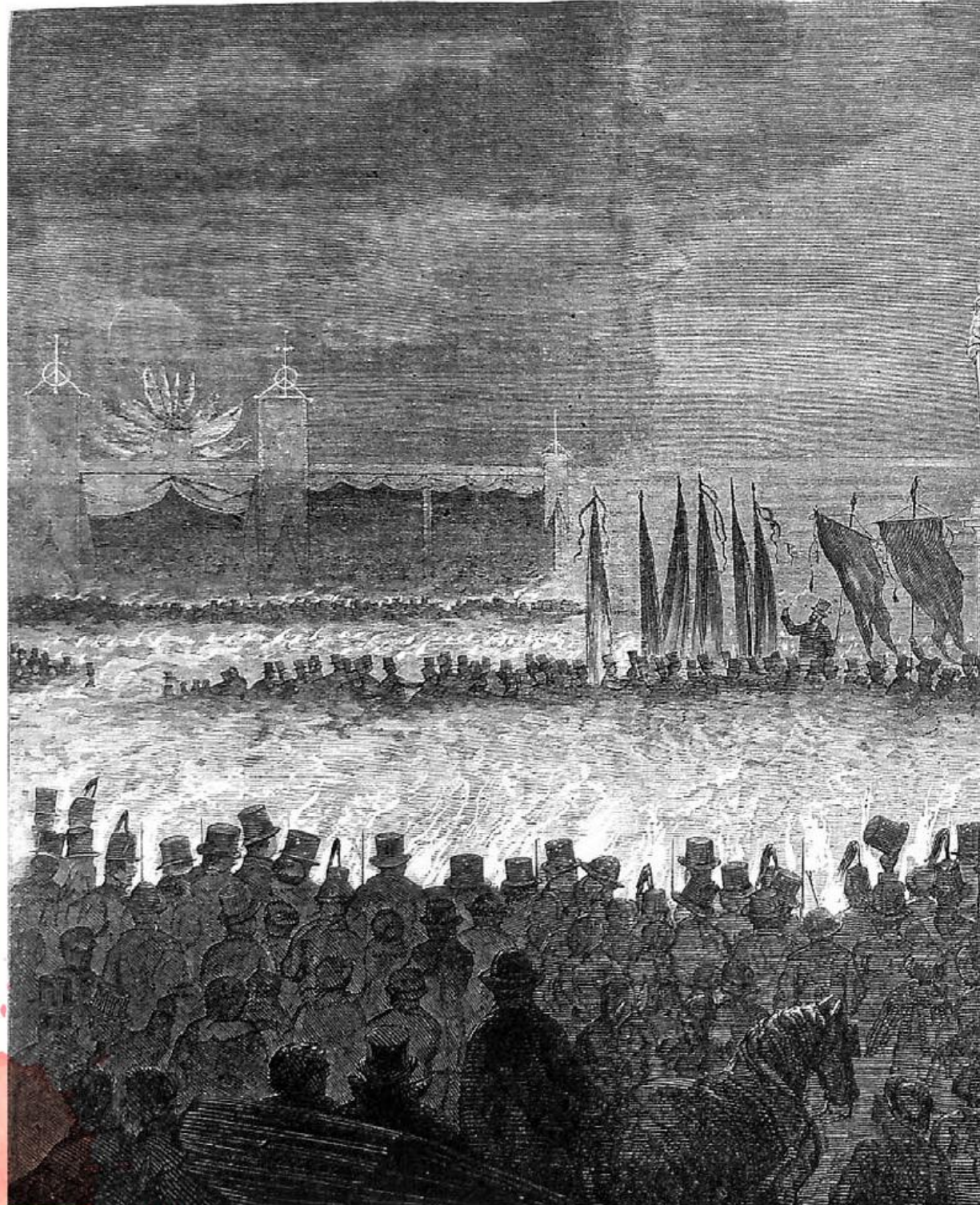
1709 28 juni: Slaget vid Poltava.

1 juli: Sverige kapitulerar efter Poltava.

1718 30 november: Karl XII skjuts till döds i Halden.

Karl XII:s monogram.

startade inga krig

Teckning från Karl XII:s avtäckningsfest i Stockholm utförd den 30 november 1868 av K.A. Ekvall.

■ ■ Han gifte sig aldrig, fick inga barn och blev som 15-åring kung över den europeiska stormakten Sverige som inneslöt Östersjön.
 ■ ■ Karl XII är också den svenska kung som förknippas med den svenska stormaktstidens fall och det förnedrande nederlaget vid Poltava.

Det är en omstridd kung som står där och blickar ut i Kungsträdgården i Stockholm. Johan Peter Molins bronsstaty av Karl XII avtäcktes den

30 november 1868, 150 år efter att kungen stupat för en kula vid Halden i Norge. Med vänster hand pekar han österut, som för att visa att hans största fiende var Ryssland.

Få kungar i den svenska historien väcker sådan diskussion bland forskare och tyckare. Högerextrema vurmar för hans nationalism medan andra anser att han var Sveriges första multikulturella regent med stor inspiration från det turkiska riket och det som i dag kallas Mellanöstern.

En krigarkung som tillbringade större delen av sitt vuxna liv på Europas blodiga slagfält – utan att själv starta ett enda krig.

Prins Karl föddes 1682 som äldste son till Karl XI. Ingen av hans fyra bröder överlevde barndomen. Men båda hans systrar överlevde, bland dem Ulrika Eleonora den yngre som kom att efterträda Karl XII efter dennes hastiga död 1718.

Unge prins Karl sattes i intensiv utbildning redan som fyraåring av sin beslutssamme far, som insåg att om man ska kunna försvara en stormakts gränser måste man börja lära sig tidigt. Prins Karl studerade teologi och flera språk. Han talade flytande tyska, latin och franska. Senare även en del finska, italienska och turkiska.

Men en kung ska inte bara läsa humaniora så Karl fick tidigt lära sig ridning, krigskonst och inte minst jakt.

Pappa Karl XI:s anteckningar visar att sonen redan som sjuåring deltog i vargjakt på Djurgården som då hade ett bestånd av varg efter att Johan III anlagt en jaktpark på ön. Vid tio års ålder sköt han sin första varg och som tolvåring sin första björn. Grabben hade anlag för ett liv med sabel, värja och bössa, det såg pappa kungen.

Prinsen var bara elva år när hans mor Ulrika Eleonora (den äldre) avled.

Kung Karl XI tog hustruns död hårt. "Den 26 juli om onsdagsafton mellan kl. 7 och 8 behagade den allrhögste Guden hädankalla ifrån denna usla världen till sig uti det eviga livet min älskeliga kära gemål, den stormäktigsta drottning Ulrika Eleonora", skrev kungen i sin dagbok.

Artikeln fortsätter på nästa uppslag

Karl XII hyllades som nyheten att han slagit

Fortsättning från föregående uppslag

Bara några år senare dog också Karl XI. Hans magcancer spred sig och var till slut omöjlig att besegra. Prins Karl, som blir kung Karl XII efter sju månader av tillfällig förmyndarregering, stod som 15-åring ensam med en stormakts gränser att försvara. Dessutom brann Stockholms slott drygt en månad efter faderns död och Karl tappade kronan på väg till kröningen.

Olyckskorparna började kraxa över Stockholms gator:

Karl var en stillig, ung man. Han var vältalig, vild och 175 centimeter i strumplästen vilket ansågs vara ståtligt på den här tiden. Ungdomstiden blev visserligen lite för vild när hans kusin Fredrik IV av Holstein-Gottorp kom på besök sommaren därpå.

Efter det som kom att kallas "det holsteinska raseriet" kraxade korparna allt högre om att Sverige hade fått en omogen kung som inte kunde styra landet.

Fredrik var i Stockholm för att gifta sig med Karls syster Hedvig Sofia. De båda kusinerna söp till rejält. Snart syntes de båda rusa runt på gatorna i Stockholm och dra hattarna av folk och allmänt leva rövare på ett sätt som definitivt inte anstod Sveriges regent.

Det finns till och med uppgifter att de för nöjes skull högg huvudet av djur som de sedan slängde ut genom fönstren. Historierna ska tas med grov nypa salt, men klart är att Karl XII påverkades negativt av sin äldre kusin, något som farmor Hedvig Eleonora inte alls gillade. Hon mer eller mindre krävde att kungen skulle sluta med rusdryckerna.

Enligt en av de mest spektakulära historierna kring Karls fyllor ska han ha tvingat i en tam björn så mycket spanskkt vin att djuret föll ut ur ett fönster och krossades mot borggården.

★★★

Det var alltså denne unge och till synes omogne suput till kung, som den 6 mars 1700 mottog beskedet att Sachsen-Polen, Danmark och Ryssland förklarade Sverige krig i det som kom att kallas det Stora nordiska kriget.

Det var rena släktfejden som nu startade kring Östersjön. Såväl August II av Sachsen-Polen som Fredrik IV av Danmark var kusiner till Karl XII. Sådana släktrationer var inte ovanliga eftersom kungahuset sökte allianser och pakter genom giftermål. Det var inte heller ovanligt att man fullständigt ignorerade dessa blodsband, något som kurfursten August gjorde när han anförde svenska Riga i Baltikum i februari 1700.

Eftersom Östersjön var frusen var budbäraren Johan Brask från Nylands infanteriregemente tvungen att rida upp i Finland och runt hela Bottenhavet innan han mer än en månad senare

nådde fram till Karl XII med det dystra beskedet. Kungen var då på björnjakt i Kungsör, men han avbröt omedelbart jakten.

Kungen bestämde dock att han skulle slå tillbaka mot danskarna först. Fredrik IV ville ta tillbaka Skåne och de andra svenska, sydliga landskapen som Danmark hade förlorat till Sverige i freden i Roskilde 1658. Dessutom gick danskarna söderut och in det försvarslösa Holstein-Gottorp som var i allians med Sverige.

Men när stormakterna Holland och England hörsammade Sveriges begäran om hjälp och gemensamt seglade mot de danska öarna, kunde inte Fredrik IV stå emot.

Danskarna flydde tillbaka till Köpenhamn och Sverige skeppade soldater över sundet för att belägra och krossa den danska huvudstaden en gång för alla. Karl XII blev dock tvungen att vända blicken österut. Därför kom freden i Traventhal den 12 augusti som en befrielse för Danmark.

Nu var det dags för Karl att ta itu med kurfursten August som inte bara var härskare över tyska furstendömet Sachsen utan även hade nästlat sig in och blivit kung av Polen. August, en bullrig man som enligt uppgift ska ha haft 354 oäkta barn, kallades "den starke", vilket inte bara syftade på att han kunde råta ut hästskor med bara händerna.

Den maktthungrige August sökte också land var han helst fann det och nu var hans sikte inställt på Sveriges delar av nuvarande Baltikum.

August anförde Riga där den framgångsrike svenske militären greve Erik Dahlbergh hade förskansat sig med de svenska trupperna. Dahlbergh, som planerade taget över Bält 1658, lät hugga vakar i isen på floderna i hopp om att fienderna skulle falla ned i dem. Han använde sig av brinnande tjärtunnor på murarna för att bättre kunna se motståndarna. I en annan fästning försvarade soldaternas kvinnor sig med att hålla kokande vatten ned på de anstormande sachsarna.

Rigas fästningar utgjorde för svagt skydd för den viktiga hamnstaden och sachsarna vann allt mer terräng. Svenskarna räddades dock av stödtrupper som marscherat från Finland. När dessa i slutet av april 1700 närmade sig staden gav sig sachsarna av och drog vidare.

★★★

Nu var det dags för den tredje och största av Sveriges motståndare att träda in på scenen. Ryssland leddes av tsar Peter den store som var allmänt sur över att landet förlorat nuvarande Baltikum till Sverige under de stora krigen på 1600-talet. Peter såg det som sin rätt och plikt att ta tillbaka dessa områden. Medan svenskarna hade fullt upp med danskar och sachsare

skulle han slå till mot Narva i nordöstra delen av dagens Estland.

När freden mellan Sverige och Danmark slöts i augusti hade Peter redan mobiliserat sina trupper. Planen att inta Narva fanns kvar: Karl XII skickade oroligt ut spanare för att kontrollera den ryska aktiviteten, men dessa kom aldrig tillbaka.

Den 13 september 1700 fick han till slut ett meddelande tillbaka från sina spanare. Budskapet var glasklart: Ryssen har anfällt.

Karl XII hade den 14 april samma år lämnat Stockholm så fort han fick reda på att Sveriges baltiska områden var hotade. Kungen red snabbt ned mot Karlshamn.

Han skulle aldrig återvända till huvudstaden under sin livstid.

Visst var den unge kungen stridssugen när han red på sin favorithest Brandklipparen ned genom Östergötland och Småland, men han hade knappast räknat med att han skulle tillbringa de återstående 18 åren av sitt liv utanför Stockholm.

Kung Karl drillades av Skånes guvernör Carl Gustaf Rehnskiöld i krigskonstens ädla lära. Han ville själv delta i striderna så mycket som möjligt. Kungen klädde sig så likt en vanlig soldat som möjligt på slagfältet. Han stred gärna i första ledet och utsatte sig ständigt för faror; något som till slut skulle kosta honom livet. Hans rådgivare påpekade ständigt det olämpliga i att kungen utsatte sig för risker, men han ville inte lyssna.

När kungen nått Karlshamn och

en hjälte och nu spreds tillbaka tsar Peter

Segern vid Narva, målning av Gustaf Cederström från 1910.

soldaterna gått ombord på fartygen seglade de över det stormiga Östersjön och nådde Pärnu i Estland.

Det var inget muntert uppdrag som väntade 11 000 man som ingick i den svenska truppen. Vägarna var dåliga, maten obefintlig och vädret blåsig, kallt och vått.

När svenskarna bara hade några mil kvar till Narva beslöt de att slå läger för natten. Vissa saknade tält och fick försöka sova ute i det hällande regnet. Registrator Carsten Leif vid fältkansliet beskrev de eländiga förhållanden som "ett lortläger, vars make jag tror aldrig har varit. Alla måste stå där under bar himmel med lort upp till knäna". Detta skulle visa sig vara var början på de svenska soldaternas umbäranden.

Trots hungern, sömnbristen och det dåliga vädret valde svenskarna att anfalla redan dagen därpå. Just vädret i samband med en sällsynt lyckad taktisk manöver kom att göra slaget vid Narva till en av de största segrarna i svensk krigshistoria.

Till en början såg det dystert ut för den blott 18-åriga Karl XII. Mot hans drygt 10 000 man starka armé ställde ryssarna över 30 000 man. De hade dessutom 140 artilleripjäser på en 2,5 meter hög jordvall runt det belägrade Narva.

Vid 14-tiden anföll svenskarna. Precis när de höjde musköterna och skrek stridsropet "Med Guds hjälp" började snön vräka ned. Vinden gjorde att ryssarna fick snön rakt i ögonen medan svenskarna hade den i ryggen.

Förblindade av snöroken sköt de ryska trupperna i blindo medan svenskarna avancerade meter för meter.

Målet var att koncentrera trupperna och bryta genom ryssarnas försvar i mitten för att på så sätt splittra den starka ryska försvarslinjen. Med cirka 30 meter kvar till fienden lade svenskarna an och sköt en kraftig salva mot ryssarna.

Resultatet blev total kalabalik och de svenska karolinerna vällde in över de ryska fästena.

Försvarslinjen var bruten och svenskarna pressade den ena ryska flygeln ut på en träbro som gav vika. Massor av ryssar drunknade i det iskalla vattnet. Vid tvåtiden på natten var striderna över. Karl XII och hans trupper hade krossat Peter den stores väldiga men taktiskt underlägsna armé.

Krigsbytet blev enormt.

145 kanoner, mängder av musköter, Peters krigskassa och sist men inte minst ryssarnas vodkaförråd. De svenska soldaterna söp sig fulla och plundrade såväl döda som levande ryska soldater. Karl XII tog cirka 2 000 krigsfångar som skickades hem till Stockholm och Visingsö, men lät den största delen vandra hem mot Moskva.

Innan de ryska soldaterna fick gå måste alla passera den svenska kungen och med nejböjt huvud förklara sig besegrade. När röken lagt sig låg 900 stupade svenskar på slagfältet.

Ryssarna tros ha förlorat över 10 000 man i Narva, en ohygglig förlust för Peter den store.

★★★

Karl XII hyllades som en hjälte och nu spreds nyheten över Europa att den svenska, unga kungen slagit tillbaka självaste tsar Peter. Östra Europa låg framför den segerrussiske och övervinnelige Karl.

Även om tsar Peter var den verkliga fienden hade Karl XII inte krossat August och hans Sachsen-Polen, något som ansågs nödvändigt för att slippa ett tvåfrontskrig. Karl vände nu blicken västerut igen och intog Warszawa i maj 1702 helt utan strid. Polackerna försökte få till stånd en fredlig lösning men Karl var inte intresserad, han ville att August den starke skulle försvagas en gång för alla.

Striderna kom att stå vid Kliszó i södra Polen och senare Fraustadt. Återigen skulle en numerärt underlägsen svensk armé krossa sina motståndare.

Medalj slagen till äminnelse av slaget vid Narva.

Hjärnan bakom segern i Fraustadt var Rehnskiöld som efteråt lät avrätta en stor mängd ryska krigsfångar, något som var ovanligt under den här tiden.

"500 man som strax utan någon nåd i kretsen blevo ihjäl-skjutna och ihjälstuckne, att de föllo över varandra som slaktfår", skriver löjtnant

Joachim Lyth efter drabbningen.

August var besegrad och när freden i Altranstädt slöts den

14 september 1706 stod Karl XII på sin topp. Narva, Kliszow och Fraustadt hade alla varit sensationella framgångar och den unge kungen hade avsett August till förmån för den svenskvänlige Stanislaw Leszczyński som ny kung av Polen.

Dessutom var den rysk-sachsiska pakten borta och Karl kunde återigen vända blicken österut mot tsar Peter.

★★★

Vara i Fraustadt dog 7 000 ryssar och sachsare och lika många tillfångatogs. Samtidigt förlorade den svenska armén knappt 400 man.

Hur kunde detta komma sig?

Varför var svenskarna så överlägsna?

En anledning var karolinerna sätt att strida för varandra. Redan Gustav Vasa insåg fördelen med att ha soldaterna som kände, litade och trodde på varandra i stället för legoknektar som slogs för pengar och den som betalade mest.

Karl XI hade 1682 skapat indelningsverket som gick ut på att bönderna i Sverige gick ihop och betalade för en soldat var och såg till att denne fick lön och ett soldattorp. På så sätt slapp bönderna själva ge sig ut i strid medan kungen i gengäld fick en betald folkarmé som i början av 1700-talet ska ha bestått av över 75 000 man.

Jämfört med andra nationer och sett till Sveriges folkmängd var det en hög siffra.

Dessa män kom från Närke och Kronoberg, men också från Åbo, Livland och Karelen. En skåning och en livländare hade måhända inte mycket mer gemensamt än sin blågula uniform, sin kung och en obändig gudstro. Men eftersom regementen var indelade landskapsvis spelade det inte så stor roll. Dalkarlar slogs för sig, kronobergare för sig. Tillsammans skapade de en kraftfull enhet.

Artikeln fortsätter på nästa uppslag

Stridsviljan var på topp. Frågan var nu vilken väg kungen skulle ta

Fortsättning från föregående uppslag

Just gudstron var en viktig del i Karl XII:s armé. Stridsropet "Med Guds hjälp" användes flitigt vid strid och den lutherska läran var ett måste att följa ute i fält.

Att Gud var på *Carolus Rex*, som Karl XII kallades på latin, och hans karolinerers sida stod klart, inte minst efter Narva. Det var Guds vilja att snön hade börjat vräka ned över ryssarna. På samma sätt var det Gud som hade bytt sida inför det ödesdigra Poltava.

Präster fanns med bland soldaterna för att höja moralen och se till att den som tivilade kom på rätt väg. Tron på Gud var också en naturlig del i karolinerernas sätt att strida. För de blågula och kung Karl fanns det bara ett sätt att möta fienden och det var genom häftigt attack.

Någon defensiv taktik existerade knappast.

När kavalleriet dundrade fram var en stark gudstro något som skänkte hopp. De som dog kom till himlen och det sågs som en del av Guds plan.

★★★

Det är lätt att glömma vardagen för soldaterna under det 21 år långa Stora nordiska kriget. Bortom alla slag och strider med ärofyllda segrar och bittra förluster fanns en vardag som på många sätt såg ut som hemma.

I trossen, som följt efter själva armén kallades, gick livet ut på att samla mat, tvätta sig och hålla sig frisk precis som hemma i Sverige. Själva krigföringen var ofta säsongsbetonad eftersom grönt gräs till hästarna var helt avgörande för att skapa en slagkraftig armé. Därför gick man i vinterförvar och väntade in vårens grönska innan nya drabbningar planerades.

Med i trossen fanns också en hel del kvinnor. Efter nederlaget vid Poltava togs så många som 1 600 kvinnor och barn som krigsfångar av tsaren. De indelta soldaternas fruar stannade kvar hemma på soldattorpren för att bruka marken, men legosoldaternas familjer såg ofta ingen annan utväg än att följa med sin man ut i krig. Därför kunde

grupper av bagerskor, kökspigor och tvätterskor ses i den gigantiska folkhord som drog fram i Karl XII:s spår.

Det finns uppgifter om kvinnor som stred bland karoliner utklädda till män. Även om vi inte kan hitta några historiska dokument om detta från just Poltava finns andra exempel från samma tid. Ulrika Eleonora Stålhammar föddes i Svenarum i Småland som dotter till överstelöjtnant Johan Stålhammar.

Ulrika vägrade att låta sig giftas bort med en karl hon inte ville ha, så hon klädde ut sig till man och tog värvning bland karolinererna under namnet Vilhelm Edstedt. Ulrika stred sen på slagfältet i över tio år innan hon drog sig tillbaka 1726.

Under tiden hade hon gift sig med Maria Lönnman och när det uppdagades att Ulrika egentligen var en kvinna ställdes de inför rätta. Rätten och kung Fredrik I ansåg visserligen att brottet stred mot Femte Moseboken och naturens lagar vilket kunde leda till dödsstraff, men eftersom Ulrika och Maria inte haft några sexuella relationer dömdes de till milda fängelsestraff på en månad respektive åtta dagar.

★★★

Ned August ute ur bilden var det åter dags för kung Karl att ta sig an Peter den store. Det blir också början på den svenska undergången. Tsar

Peter hade efter den förnedrande förlusten vid Narva 1700 återigen skjuttit fram positionen i Baltikum. 1703 erövrade han Ingermanland och anlade den stad som fick namnet Sankt Petersburg. Året därpå var de ryska trupperna än en gång framme vid Narva och inledde en belägring av staden som kom att pågå en och en halv månad.

Efter nio dagars tung beskjutning från det ryska artilleriet höll försvarsmuren på att rämna för general Henning Rudolf Horn som ledde de svenska försvarsstyrkorna. Tsar Peter fanns själv på plats för att undvika ett nytt fiasko vid Narva. Han uppmanade Horn att ge upp. Generalen vägrade och påmände Peter om den svenska triumfen år 1700.

Tsar Peter blev rasande och anföll staden en augustidag.

Svenskarna slaktades av uppretade ryska soldater, sammanlagt 2 700 soldater fick sätta livet till och 1 600 togs som krigsfångar. Tsar Peter ska själv ha satt stopp för bärsärkagången genom att döda en egen soldat med värja. Därefter ska han argt ha vänt sig till Horn och sagt:

– Se, detta blod är inte svenskt, utan ryskt. Jag stack ihjäl de egna, för att hålla tillbaka det raseri till vilket du hade drivit mina soldater.

Peter skyllde massakern på Horns ovilja att ge upp.

Trots förlusterna i Baltikum var modet hos Karl XII relativt gott när han samlade sin huvudarmé i Sachsen 1707. Område var frodigt och grönt, både hästar och soldater hade ätit upp sig efter de senaste slagen i Sachsen som dessutom gått i svenskarnas favor.

Stridsviljan var på topp. Frågan var nu vilken väg den svenske kungen skulle välja. Till Baltikum för att ta tillbaka ryssarnas nyvunna territorier eller mot Moskva för att en gång för alla knäcka tsar Peter?

Det blev det senare.

★★★

Ned 22 augusti 1707 blåstes det i trumpeter och trummades på trummor när den svenska huvudarmén tågade österut ivrigt påhejad av lokalbefolkningen i Sachsen.

Men den glada stämningen skulle snart bytas mot ond, bråd död och hunger när de svenska trupperna gick österut.

Vintern närmade sig men Karl XII hade inte råd att vänta eftersom den svenska krigskassan var på väg att sina. Tsar Peter ville till varje pris undvika ett stort slag på öppet fält mot de erkänt duktiga svenska karolinererna. Han drog hela tiden undan sina trupper.

Kung Karl fick här känna på den brända jordens taktik, samma taktik som sedan fällde både Napoleon och Hitler när de långt senare tågade in i Ryssland.

Artikeln fortsätter på nästa uppslag

Stormakt

Danmark

■ Efter att Fredrik IV förklarade krig mot Sverige 1700 och försökt ta tillbaka Skåne, Blekinge och Halland slog de svenska trupperna tillbaka hårt mot Danmark. När dessutom England och Holland gick mot danskarna till havs var Fredrik snabb att gå med på freden vid Traventhal. Där förlorade den danske kungen Holstein-Gottorp tillbaka till den hertig som var allierad med Sverige. Han tvingades även att lämna paktens med Ryssland och Polen-Sachsen mot Sverige. Först efter Poltava vågade Fredrik ta upp kriget mot Sverige. Några landvinningar blev det aldrig för Fredrik, men när Sverige tappade kontrollen över Östersjön minskade också hotet för danskarna.

Inga landvinningar för Fredrik

Regenterna kring Östersjön

Sverige

- Karl XII ärvde en stormakt från pappa Karl XI och de andra lyckosamma regenterna från 1600-talets krigiska epok. Skåne, Halland, Blekinge och Jämtland hade tagits från Danmark. I Baltikum stod Livland, Ingermanland och Estland under svensk flagg och i söder kontrollerade Sverige också Vorpommern efter Westfaliska freden 1648.
- Med indelningsverket skapades en stark armé med dugliga karoliner som bidrog till en rad stora, svenska framgångar fram till det ödesdigra slaget vid Poltava.

En rad svenska framgångar

Ryssland

- Trots enorma förluster räknat i människoliv får Ryssland ändå ses som den store vinnaren i kriget. Tsar Peter den store flyttade fram sina positioner kring Östersjön och tog över rollen som stormakt i området från Sverige. Peter annekterade senare stora områden som Livland, Ingermanland och Estland och ökade därmed sin makt.
- Ryssland hade i det mäktiga Osmanska riket i syd en ständig fiende. Karl XII lyckades under sin landsflykt i Bender övertyga sultan Ahmed III att anfalla Ryssland. Det skedde 1710 men ledde inte till större territoriella förändringar.

Polen

- Landet var sedan 1600-talet sargat efter krig mot Ryssland, Osmanska riket och Sverige. Gustav II Adolfs och senare Karl X:s härjningar i Polen kallades "den svenska syndafloden". Dessutom utsattes landet för ideliga inhemska attacker från kosacker.
- Det var sachsaren August den starke som kung av Polen startade Stora nordiska kriget när han i februari 1700 anföll svenska Riga. August slogs precis som Fredrik tillbaka av svenskarna och tvingades lämna ifrån sig makten - men tog tillbaka den efter Poltava. Polen drabbades hårt av ryska och svenska härjningar under kriget och hade svårt att återhämta sig efter freden, vilket i förlängningen ledde till att man blev en lydstat till det mäktiga kejsardömet Ryssland.

Ryssarna fortsatte med sin taktik att ödelägga allt som kom i deras väg

Fortsättning från föregående uppslag

Genom att konsekvent bränna åkrar och gårdar längs reträttvägen skapade Peter ett vakuum fyllt av bränd jord och död.

En grundläggande del i ett lyckosamt fälttåg var att trupperna kunde livnära sig av det som fanns längs vägen. Nu fanns det nästan inget kvar att köpa eller plundra för svenskarna.

Samtidigt närmade sig den hårda ryska vintern.

***

De som led mest var som vanligt civilbefolkningen. Antingen brände ryssarna deras gårdar och fält eller så kom hungriga och desperata svenskar efter och plundrade. Karl beslutade att man skulle gå genom Masurien, ett område med skog, sjöar och träskmarker i dagens norra Polen, eftersom ryssarna förstört allt längs de större vägarna längre söderut.

Masurerna ville så klart inte ha plundrade svenskar i sina hemtrakter och anföll i gerillaattacker. Karl svarade med order om att alla masuriska män över 15 år som man fick tag i skulle hängas och få sina gårdar brända.

Hela Polen förvandlades nu till en brinnande ruin, tänd av ryssar och svenskar.

Det blev inte bättre när den svenska armén nådde in i dagens Vitryssland. Olle Larsson publicerar i sin bok "Storaktens sista krig" delar av kapten Edvard Gyllenstolpes brev hem till Sverige. Denne beskriver hur tortyren kunde gå till.

För att få lokalbefolkningen att avslöja var gerillasoldaterna gömde sig grep svenskarna en ung pojke. De stängde in honom i ett hus och torterade honom. Männerna i byn hade gömt sig i skogen för att strida, men mödrarna stod utanför

huset och hördes pojakens plågade skrik. Därefter gömde svenskarna pojken. De satte hans kläder på en halmkärve som de sedan hängde i ett träd. På avstånd såg det ut som att pojken hade hängts. När hans mamma såg detta och samtidigt näste pojke i byn togs till fånga orkade hon inte stå emot längre, utan berättade alla hemligheter. Först då lämnade svenskarna tillbaka den "hängde" pojken till modern.

***

Karls plan var att ta till Moskv. Under sommaren 1708 vann han flera mindre slag mot ryssarna i nuvarande Vitryssland.

En period stod han endast 40 mil från den ryska huvudstaden Moskva, men hans trupper hade reducerats till 12 500 man medan ryssarna var tredubbel fler i området. Karl ville vänta in general Lewenhaupt som skulle anlända med tusentals män ur de baltiska regementen och framför allt med nödvändig proviant och utrustning.

Men vädret var extremt dåligt.

Regnet öste ned över de svenska trupperna som blev allt hungrigare och tröttare. Samtidigt tog Lewenhaupts marsch söderut från Baltikum längre tid än väntat på de leriga vägarna. Till slut orkade inte kung Karl vänta längre.

– Låt Lewenhaupt slåss för sig och vi slåss för oss, när tillfälle ges, ska kungen ha utbrustit innan han drog vidare söderut.

Kvar stod en besviken och övergiven Lewenhaupt, nu blottad för ryska attacker. En sådan kom vid Lesna där

General Lewenhaupt.

tsar Peter själv ledde de ryska styrkorna.

Lewenhaupt förfogade över 12 000 man, men som vanligt var ryssarna i numerärt överläge med sina 30 000. Den svenske generalen tvingades retirera efter hårda strider. Han begav sig söderut för att försöka nå Karls huvudarmé. 4 000 svenska soldater ska ha dödats vid Lesna.

På vägen valde Lewenhaupt att hellre gömma och dumpa förnödenheter och vapen än att de skulle hamna i ryssarnas händer. Av den anledningen var det 7 000 tomhänta soldater som anslöt sig till Karl XII och inte 12 000 friska män med vagnar fulla med mat, som kungen hade hoppats på.

Olyckskorparna hade börjat kraxa över den svenske kungen igen.

För att hitta marker som inte var nedbrända tågade nu den samlade svenska armén mot Ukraina, som redan då sågs som ett bördigt område med "ymnighet av korn, råg, vete, havre, hartsgrön, lin, hampa och tobak".

Till den svenska arméns kamp mot Ryssland anslöt sig nu kosackerna och deras ledare Mazepa som slogs för ett fritt Ukraina. Mazepas endast 2 000 man starka här blev dock aldrig något större bidrag till svenskarnas slagstyrka.

Ryssarna fortsatte med sin taktik att ödelägga och bränna allt som kom i deras väg och vintern 1708–1709 blev fruktansvärd för den svenska armén och dess tross. Svenskarna tvingades sova i askan efter de nedbrända husen medan den ukrainska kylan blev allt värre.

December blev ovanligt kall.

De skrivkunniga i armén lämnade

efter sig fruktansvärda skildringar. Det var så kallat att fåglarna föll som stenar mot marken, soldater frös ihjäl sittande på sina hästar och de döda kunde inte begravas i vigd jord eftersom tjälen gjorde det omöjligt att gräva.

Karl XII och hans soldater var på väg att gå under.

***

När vårsolens strålar värmdes igen kunde kung Karl räkna samman en armé på cirka 25 000 man. Men förråden var tomma, krutet blött och hästarna magra. Den svenska hären samlades vid den ryska gränsfästningen vid staden Poltava. I maj inledde de belägringen av de 4 000 ryssar som höll Poltava. Karl ville få till stånd en avgörande strid mot Peter och var fortfarande övertygad om att han med Guds hjälp skulle vinna. Han stärktes i sin övertygelse av han dessutom fått tillskott av 1 500 kosacker och väntade hjälp från Polens kung Stanislaw.

Denna övertro på sin egen förmåga skulle till slut bli den svenska kungens fall.

Den 28 juni drabbade de båda stormakterna till slut samman i det som kom att kallas det viktigaste slaget i svensk historia. Mot svenskarnas knappt 25 000 man hade tsar Peter skickat 40 000 ryska soldater från Moskva. Enligt forskare ska Peter ha haft tillgång till runt 75 000 man även om alla inte användes i strid.

Karl XII förstod aldrig vad han gett sig in i. Dessutom låg den svenska kungen blodig på en bår när slaget skulle börja. Tio dagar tidigare hade han varit ute på rekognoscering då han plötsligt träffats i foten av en fiendes kula.

Kungen försökte dölja sin skada.

Artikeln fortsätter på nästa uppslag

Peter den store under slaget vid Poltava, målning av Johann Gottfried Tannauer.

Slaget vid Poltavas slutskede. Målning av Pierre-Denis Martin, på uppdrag av Peter den store. Från 1726.

Stormaktsdrömmen slogs

Fortsättning från föregående uppslag

Myten om att Karl var oöverbinnlig och "hård mot skott", som det sades bland soldaterna, var viktig att upprätthålla inför striderna som väntade.

Karl togs tillbaka till lägret men väl framme svimmade han av blodförlusten och ramlade av hästen.

Blodförgiftning och hög feber konstateras.

Soldaterna är på väg att förlora sin kung samtidigt som tsar Peter anländer till området.

Med kungen sårad får Carl Gustaf Rehnskiöld uppdraget att lägga upp planen och tillsammans med general Lewenhaupt leda trupperna. Ryssarna hade byggt fyra försvarsskansar utöver de sex som redan fanns. Tanken var att svenskarna snabbt skulle ta sig förbi dem i skydd av mörkret och sedan överraska den ryska huvudarmén i soluppgången.

Under natten till den 28 juni ställde svenskarna upp i fyra kolonner, redo att tåga mot Peters trupper. Kungen insisterade på att övervaka striderna och bars fram på en enorm bår av 24 livgardister. Rehnskiöld beslutade att lämna kvar det tunga fältartilleriet för att kunna förflytta sig snabbare.

I skydd av mörkret tågade de svenska trupperna i väg. Men solen var på väg

upp och de fyra nya skansarna som ryssarna hastigt byggt upp gjorde de svenska ledarna osäkra. Rehnskiöld och Lewenhaupt var inte överens om hur man skulle tackla det nya problemet och grälade före avmarschen.

***

Sill en början gick allt enligt planen när svenskarna tassade så tyst de kunde mot försvarsskansarna. Men förvirringen och irritationen hos de svenska ledarna hade sinkat trupperna och nu bröt också solen genom mörkret.

"Karl XII:s likfärd", målning av Gustaf Cederström från 1884.

De svenska värjorna och bajonetterna glänste i solens strålar och blev plötsligt lätta att upptäcka för ryska spanare. Trots häftig beskjutning från det ryska fältartilleriet lyckades svenskarna ta sig förbi de första två skansarna.

Vid den tredje skansen blev dock generalmajor Carl Gustaf Roos kvar med sina trupper.

Roos hade inte informerats om – eller inte förstätt – planen att snabbt dra förbi skansarna och gå mot den ryska huvudstyrkan. Det samlade svenska infanteriet kom därför att splittras vilket fick förödande konsekvenser när Roos omringades av ryssar som slaktade 2 500 av Roos soldater.

Längre fram stod en förvirrad Rehnskiöld och frågade sig vart Roos tagit vägen. Samtidigt såg tsar Peter nu sin chans att skada svenskarna rejält och förberedde sina trupper för anfall.

I stället för att anfalla och överraska såg nu Rehnskiöld en två kilometer bred massiv vägg av ryska soldater komma emot honom. Ryssarna var fem gånger fler, Sveriges ledning var förvirrad och saknade tungt artilleri. Detta kunde bara gå på ett sätt.

Samtidigt låg kung Karl på sin bår och hörde hur kulorna ven kring huvudet. Det var ett rent under att den svenska kungen inte dog där och då. Hans bår

Den svenska armén kapitulerar under slaget vid Poltava. Målning av Aleksey Danilovitch Kivshenko från 1887.

i spillror i Poltava

skadades av kanonkolor och de som bar hans bår stupade en efter en.

När kungen såg vad som var på väg att hända reste han sig från bären, beordrade fram en häst och tog sig mödosamt upp i sadeln. Hästen blev omedelbart skjuten, då togs den legendariske Brandklipparen fram för att föra kungen i säkerhet.

Ute på fältet insåg delar av det svenska infanteriet det övermäktiga i uppgiften. De flydde för sina liv. Krutrök och damm gjorde sikten begränsad, döda kroppar låg i högar överallt.

Poltava hade förvandlats till ett helvete för svenskarna.

★★★

Nid lunchtid var striderna över. Kvar låg 10 000 döda svenska soldater medan ryssarna förlorat drygt tusen. Rehnskiöld togs till fånga av tsar Peter medan Lewenhaupt flydde söderut tillsammans med kungen.

Peter utlovade en belöning på 100 000 rubel och en generalgrad till den som kunde fånga den flyende svenske kungen.

Vid Vorskla fördes Karl över den kilometerbredda floden natten den 1 juli för att sätta sig i säkerhet i Bender hos

sultanen i det mäktiga och ryssfiendliga osmanska riket.

Lewenhaupt lämnades kvar med en styrka på 12 000 man och fick uttryckliga order av kungen att stå emot de förföljande ryska styrkorna. När fältmarskalk Alexander Mensjikov dagen efter mötte svenskarnas armé med sina 9 000 soldater valde Lewenhaupt att ge upp. Den svenske generalen togs till fånga och skickades till Ryssland där han dog i fångenskap.

Karl XII ska ha blivit så upprörd över Lewenhaupts kapitulation att han aldrig lyfte ett finger för att få generalen fri.

Sammanlagt tog ryssarna 23 000 svenskar krigsfångar i samband med slaget vid Poltava, 1 600 av dessa ska ha varit kvinnor och barn. Under förnedrande former visades de svenska fångarna upp vid en parad i Moskva senare samma år.

Några kom senare tillbaka till Sverige, men största delen spreds ut i Sankt Petersburg, östra Ryssland och Sibirien där de levde bland ryssarna, inte sällan föraktade av lokalbefolkningen.

Karl XII tillbringade fem år i exil i Bender varifrån han

styrde det allt mer stukade svenska riket. Nu såg de andra nationerna sin chans att ta tillbaka det man förlorat. August den starke kontrollerade återigen Polen samtidigt som Ryssland och Danmark fortsatte kriget runt Östersjön.

Kung Karl tog sig 1714 tillbaka till Sverige, men föll för en kula en mörk novemberkväll 1718 vid Fredriksstens fästning i norska Halden.

Det var slutet för Karl XII, men början till undergången stavs Poltava.

Efter år av framgång och optimism slogs den svenska stormaktsdrömmen i spillror vid den ukrainska staden. Tanken på ett svenskt "dominium maris Baltici", ett herravälde som inneslöt hela Östersjön, dog i Poltava.

DANIEL LAGERQVIST
redaktionen@expressen.se

fem lästips

PETER ENGLUND: "Poltava"

■ Peter Englund, en av Sveriges mest kända historiker och fram till nyligen Svenska Akademiens ständige sekreterare, slog igenom med debutboken "Poltava - berättelsen om en armés undergång". Det är en fullständig genomgång av den 28 juni 1709 då Sveriges och Ryssland arméer drabbade samman. Här beskriver Englund inte bara kungen och militärerna, läsaren får även dela fältskärens och trossens upplevelser.

PETER ENGLUND: "Minnet av Poltava"

■ Englund återvände tio år efter debut till Poltavas slätter och det källmaterial som han inte använde i den första boken. Här kan vi läsa furir Alexander Magnus Dahlberghs, fänrik Robert Petres och tre andra svenska mäns egna ord från kriget. Starka citat direkt ur krigets vardag.

HANS VILLIUS: "Karl XII"

■ "Året var 1700...". Hans Villius röst är legendarisk inom svensk historia och folkbildning. Här har historikern och tv-personligheten samlat samtida röster om Karl XII och hans liv. Bland annat får vi ta del av pappa Karl XI:s anteckningar och senare hovjunkare Gustaf Adlerfelts beskrivning av kung Karls bedrifter under fälttågen i Polen, Ryssland och Ukraina.

OLLE LARSSON: "Stormaktens sista krig"

■ För att förstå slaget vid Poltava måste vi se det som en del av det Stora nordiska kriget 1700-1721. Larsson ger hela bilden från den danska attacken 1700 till slutet med freden i Nystad där Sverige tvingades lämna Estland, Livland, Ingermanland och andra baltiska delar till Ryssland.

ALF ÅBERG: "Karolinska kvinnoöden"

■ Tusentals kvinnor följde med sina män ut på Karl XII:s krigståg i Europa. De lagade mat, tog hand om boskap och tvättade kläder, precis som när familjerna var samlade hemma i Sverige. Efter Poltava togs 1 600 svenska kvinnor som krigsfångar av tsar Peter. Det här är deras historia.

Det här är kvinnornas historia

DOKUMENT *EXPRESSEN*

MISSA INTE NÄSTA DEL!

På köpet med Expressen måndag 3 augusti!

DOKUMENT

GT SVERIGES BLODIGA HISTORIA

7:10
MÅNDAG 3 AUGUSTI

Den omöjliga kärleken

TOLV SIDOR: Mötet mellan greve Axel von Fersen och drottning Marie Antoinette kom att utvecklas till en thriller

Vär är alla delar i serien

